

РЕЦЕНЗИЯ

За дисертацията на г-н Евангелос Калфопулос
Philosophical Irony: a Metaphilosophical Study
Философската ирония: метафилософско изследване
За присъждане на образователната и научна степен
Доктор

В началото на рецензията като председател на научното жури имам приятното задължение да представя академичната биография на гръцкия колега, съгласно параграф 71 (1) (2) от Правилника за приложение на ЗРАСРБ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Г-н Калфопулос е бакалавър на Демокритовия университет на Тракия, където е изучавал Класическа филология от 1998 до 2002 г. От 2003 до 2005 г. е учил в Департамента Когнитивна наука, история и философия на науката в Националния Каподистриев университет в Атина. Там е придобил магистърска степен по когнитивна наука през 2005 г.

Посещавал е семинар по специализирано образование в Университета на Тесалия през 2008 и 2009 г. През 2017 и 2018 г. е посещавал курсове по философия на психиатрията в Университета на Абърдийн, Шотландия.

Има значителен трудов опит в различни дейности в областите на здравеопазването и образованието.

През 2019 г. започва докторантското му следване в програмата по Философия с преподаване на английски във Философския факултет на Софийския университет. Полага почти всички задължителни изпити в нея с отличен успех. Отчислен е с право на защита. Докторантските му задължения и подготовката на дисертацията са били ръководени от проф. доктор на науките Александър Гънгов.

Вътрешното обсъждане на дисертацията му премина успешно в Катедрата по Логика, етика и естетика на 21 март тази година. Колегите, които присъстваха, единодушно насочиха дисертацията към официалната процедура по защитата.

Дисертацията на колегата Калфопулос е извънредно амбициозно и гигантско като обхват начинание. Състои се от въведение, четири глави, авторска формулировка на приносите и библиография. Обем: 241 страници.

Първата глава е посветена на Сократовата ирония и в нея отлично е приложена академичната квалификация на колегата в класическото знание. Анализите започват с взиране в раждането на иронията в сатировите драми и в

трагедиите на Еврипид. След това във фокуса влизат известните упреци на Ницше от *Раждането на трагедията от духа на музиката*¹.

Централно място в тази глава заемат размишленията за ролята на Сократ в диалозите на Платон в трите различни групи, в които те най-често биват подразделяни, според хронологичната им поява, композицията, тематичният обхват и най-вече – според начина, по който Сократ се държи и говори в тях. Колегата много често и с основание се осланя на авторитета на международно признати съвременни учени като Грегори Властос, Александър Нехамас, Гатри, Щегмайер, Михаел Фреде, а също и на статии, включени в огромния том *A Companion to Socrates*, Edited by Sara Ahbel-Rappe and Rachana Kamtekar, (Oxford: Blackwell Publishing, 2006).

Има много твърдения на гръцкия колега, които заслужават споменаване, но за краткост избирам най-остро от тях: според него има чувствително неодобрение от страна на Платон към някои аспекти на ироничните предизвикателства на Сократ, които са преценени като знаци на високомерие и надменност.

Действително имаме основания да смятаме, че Платон не е изразител на философията на Сократ и може би дори е критичен към някои аспекти от възгледите и поведението на Сократ. Фреде твърди, че има основателни аргументи някой да допуска горната хипотеза. Стъпвайки върху тази хипотеза, ние твърдим, че Платон е критикувал Сократ по този въпрос и е смятал, че той е проявил високомерие спрямо философията, което е трябвало да заплати с живота си. Мисля, че малцина от тогавашните читатели на диалога не биха усетили заплашителното присъствие на Анит и неведението за съдбата, което се проявява у Сократ по време на диалога. Това че Платон избира да използва формалния подход на драматичната ирония в опита си да предаде тези чувства, също така не убягва на съвременниците му. И тогава може би ще са в състояние да разсъждават върху това колко високомерен и арогантен е бил Сократ, за да заслужи наказанието, наложено му от хора като Анит. Смятам че тук Платон критикува Сократ и донякъде обосновава собствения си подход към преподаването, изучаването и живота на философията, различен от този на своя учител. И така, високомерието, което Сократ проявява, се състои в това, че той демонстрира прекомерна убеденост в своята аргументативна сила, която го подтиква да философства в Агората, забравяйки собственото си иронично отказване от високомерието. (p. 11 autoreferential summary, с. 17 от автореферата на български език, цитирам превода в него).

Втората глава е озаглавена *Модерната ирония*. В първата част колегата Калфопулос обсъжда ранномодерната ирония, като обосновава защо анализите му пропускат Мишел дьо Монтен и се фокусират върху Джамбатиста Вико² и Йохан

¹ Фридрих Ницше. *Раждането на трагедията*. Превод Харитина Костова-Добрева. „Наука и изкуство“ „Изток-Запад“, 2013

² Джамбатиста Вико. *Новата наука*. Превод Александър Гънгов, Нева Мичева, Яна Проданова. С., „Панорама плюс“, 2013.

Георг Хаман. Тук той интерпретира *Новата наука* на Вико като ехо на Сократ. Той заявява, че отношението на Вико към Декарт и критиката срещу неговия твърд рационализъм е нюансирана, като мимоходом споменава и това, че и двамата са писали на родните си езици (р. 55). Тук трябва да възразя, защото не всички съчинения на Декарт са написани на френски. Най-популярният му текст е на латински. Колегата е убедителен в твърдението си, че Вико очертава границата на човешкото познание и че разбирането му за иронията е сродно на Сократовото *престорено невежество*.

При разглеждането на *Сократически спомени (Socratic Memorabilia)* на Хаман се поставя акцент върху неговата критика срещу целта на Кант да утвърди автономията на разума, като в контраст се подчертава разбирането му, че разумът няма властта да определи принципите си независимо от останалите способности, а напротив: действа винаги в контекст и е продукт на социални и обществени сили. Важни моменти тук са и оптиката, в която Хаман вижда Сократ като един вид апостол на Христос, а също така и Сократовото признаване на невежеството му и на неговия личен даймонион.

Следващата част от главата е *Ранната романтическа ирония* и в нея се дискутира Йенският романтизъм. Главният мислител и творец тук е Фридрих Шлегел, преди всичко се разсъждава върху *Философски фрагменти* и *On incomprehensibility*³. В тази част на дисертацията читателят може да се обърка малко, защото наблюденията на г-н Калфопулос са точно и текстуално укрепени, но са представени разпиляно. Размишленията върху отдадеността на Шлегел на античната литература и философия, и възхищението му от иронията на трагичното се отклоняват към интерпретации на Филип Лаку-Лабарт и Жан-Люк Нанси, после се разпростират към Петер Сонди, който обрисова трагичната личност на Хьолдерлин като поет, преводач, драматург и философ. След това разсъжденията се обръщат към Хегел, но отново и пак са представени от гледна точка на Сонди, а после се включват и позициите на Кристоф Менке и Паоло Диего Бубио. И след тази дълга компилация и рефлексии върху модерни и постмодерни публикации, г-н Калфопулос се връща отново при Шлегел, като обобщава, че романтическият автор е бил посветен най-вече на поетичните жанрове и на трагичното в трагедията. Това е била споделена любима тема и за неговия брат Август, и за приятеля му Лудвиг Тик. Най-хубавото в тази част според мен е изтъкването, че Шлегел формулира иронията като непрекъснат *parabasis* или *parekbasis* в трагедията, а също така

³ Вж. сб. *Естетика на немския романтизъм. Вакенродер, Новалис, Фридрих Шлегел, Август Шлегел*. Съст. и въспителна студия Исак Паси. Превод Харитина Костова-Добрева. С., „Наука и изкуство“, 1984.

и окачествяването на Сократовата ирония като парадоксална, едновременно умишлена и неумишлена.

В следващата част се проследява развитието на процесите на реакция и конфронтация срещу философията на Кант. Излагат се основни идеи на Карл Райнхолд, Фихте и Шелинг. В своето приближаване към метафизическата ирония на Йенския романтик колегата Калфопулос набляга върху неговия антифундационизъм и разбирането му, че разумът е само регулативен, а не конститутивен, което го отвежда до предпочитанието на фрагментите, а не на системите и до съзнателното избягване на завършеността.

Последните две части на тази глава са от най-голямо значение за дисертацията и за открояването на тезите на г-н Калфопулос. Каква трябва да е таксономията в линията Йенски романтизъм-Хегел? Да бъдат ли включени в една група или не, и какви са основанията за всеки един от отговорите в тази дилема? По този същностен концептуален пункт авторът на дисертацията ясно заявява:

Моето предположение е, че въпреки всички неразбирателства и лични чувства между protagonistите на Йенския период, има философски основания, които свързват метафилософската ирония и идеализма по начин, сходен на онзи, по който Платоновата идеалистка философия, колкото и да се отличава от Сократовите учения, създава една – може би най-плодотворната – интерпретация на точно тези учения. И така както в античността е имало и други интерпретации на ироничната философия – тук може да се сетим за киниците и скептиците – така и романтическата философия може би получава и други интерпретации освен идеализма, каквито са екзистенциализмът на Киркегор и постмодерните варианти. (р. 99-100, тук преводът е мой, Д. Г.)

Калфопулос подсилва интерпретацията си с много препратки към други гледни точки, спрямо някои от които изразява несъгласие: Фредерик Бейзър, Фред Ръш, Ханс-Георг Гадамер, Томас Маутер, Паоло Диего Бубио, Майкъл Инууд, Аakash Сингх&Римина Мохapatра, Доналд Филип Верийн, Валтер Кауфман.

Връхната точка на дисертацията е в анализа на християнската екзистенциална диалектика на Сьорен Киркегор. Най-важните съчинения, около които са центрирани рефлексите, разбираемо са *Върху понятието за*

ирония с постоянно позоваване на Сократ⁴ и *Философски трохи*⁵. В генеалогията на античното, предмодерното и модерното схващане на иронията това е най-високият връх и Калфопулос обобщава:

... първоначалната близост на Киркегор до хегелианството позволява да се подчертае фактът, че Хегел не само е бил несправедлив към феномена на Сократовата ирония, но и че неговият диалектически метод има много общо с нея. Последвалото дистанциране на Киркегор от хегелианството допринася много за поставянето на екзистенцията в центъра на философския интерес (р. 133-134, превод мой Д. Г.).

Така Киркегор основополага тенденция, която стига не само до ХХ век, но и до постструктуралистите. Също така се подчертава, че:

... има съществена разлика между Киркегор и Йенските романтици, защото той вижда възможността за свързване с Абсолюта като конститутивна, в опозиция на безкрайното жадуване на Абсолюта при романтиците. В контраст на Хегел християнското му отношение към Абсолюта не е рационално, а екзистенциално (р. 133-134, превод мой Д. Г.).

Третата глава представя постмодерната ирония и тук на фокус са най-вече Ричард Рорти, Жак Дерида, Жил Делюз⁶, Лиотар⁷ и Гатари, Кристоф Менке и Пол де Ман.

В подглавата, посветена на Рорти, анализът започва с най-общо рамкиране на философстването му във *Философията и огледалото на природата*⁸, публикувана през 1979 г. Подчертава се, че той е неопрагматист, защото възприема радикален емпиризъм, според който има каузални връзки, отношения, които не предлагат привилегирован начин за оформянето на предположения за света. Поспецифичните разсъждения на Калфопулос, които се отнасят до темата на дисертацията му, са концентрирани върху понятието *edification* и книгата

⁴ Сьорен Киркегор. *Върху понятието за ирония*. Превод Стефан Начев. Встъп. студия Исак Паси. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 1993.

⁵ Сьорен Киркегор. *Философски трохи*. Превод Красимир Абделхалиг. Встъп. студия Силвия Минева. С., ИК Кота, 2003.

⁶ Жил Делюз. *Различие и повторение*. Превод Ирена Кръстева, Владимир Градев. С., ИК „Критика и хуманизъм“, 1999.

⁷ Жан-Франсоа Лиотар. *Постмодерни поуки*. Превод Любен Каравелов. С., ИК „Критика и хуманизъм“, 2002.

⁸ Ричард Рорти. *Философията и огледалото на природата*. Превод Невена Тошева, С., „Наука и изкуство“, 1998.

Случайност, ирония, солидарност⁹, публикувана от Рорти десетилетие по-късно, през 1989. Един пасаж ясно формулира обяснението на нашия гръцки колега за най-дълбинните основания на философията на американския мислител:

За Рорти твърденията, че светът е там отвън, и че истината е там отвън, не са идентични. Истината е свойство на изреченията, които се използват в човешките езици, които също са продукти на хората, условни артефакти, които се използват само за описване и преописване на реалността, доколкото човешките общества се развиват паралелно със своите речници. Според Рорти Дейвидсън, както и по-късният Витгенщайн, разглежда езика и речниците по-скоро като инструмент, който позволява на хората, които знаят как да го използват, да възприемат и изразяват новата историческа реалност на времето, в което живеят. Няма окончателен речник, поне не в събирателния смисъл на думата; окончателни речници могат да бъдат открити на индивидуално ниво, но те продължават да са условни.

(р. 149 of the Dissertation, с. 40 от автореферата, цитирам превода на преводача или преводачката му).

Нашият гръцки колега не одобрява и критикува някои от убежденията, в които се корени разбирането на Рорти и несъгласието му според мен е добре защитено. Ето какво е най-важното съображение на Калфопулос в този аспект:

Ние твърдим, че невъзможността на Рорти да свърже своята ирония с трагичния елемент, елемент, който има генеалогична връзка с нея, прави неговата секуларистка версия неубедителна от философска гледна точка. Рорти не успява да схване важността от актуализирането на определена възможност и последствията, често трагични, които това актуализиране води след себе си. Със сигурност той не е сляп за този факт, щом като отбелязва, че "Повторното описание често унижава"; но не изглежда да е загрижен от това, до какво унижение би довело това, какъв би бил резултатът от недопускането на възможността за каквото и да е друго, лично или чуждо, преописание, което идва от самия факт, че едно от тях е осъществено.

(р.160-161 в дисертацията, с. 41-42 от автореферата на български, цитирам превода на преводача му)

Главата за маскираната ирония на Дерида започва с утвърдението, че Дерида стои близо до Ницше най-малко по два начина, относими към темата: а именно, схващането му за *différence*¹⁰ и важността на метафорите в човешката реч. Калфопулос отбелязва, че Дерида не може да избяга от кулминацията на метафизиката, която Хегеловата система достига в

⁹ Ричард Рорти. *Случайност, ирония, солидарност*. Превод Ина Мерджанова, редактор Антоанета Колева. С., ИК „Критика и хуманизъм“, 1998, послеслов Димитри Гинев.

¹⁰ На български език са преведени вече много съчинения на Дерида от Жана Дамянова, Тодорка Минева, Антоанета Колева, Владимир Градев, Татяна Батулева. Утвърденият превод на *différence* е различие.

мисълта на Хайдегер, но независимо от това той се опитва да замени това радикално със схващанията си за силата и *différence*.

В моя прочит този този сегмент от дисертацията е интересен и заслужава специално внимание не с общите си констатации, които са известни и на начинаещите във философията, а с метаинтерпретациите, предложени от Калфопулос на десетки интерпретации на съвременни теоретици. Най-уместна според мен е скицираната от нашия чешки колега Карел Тайн, която Калфопулос използва и развива плодотворно. Както за Тайн, така и за Калфопулос при Сократ и Платон се вижда копнежът към абсолютното, към границите на философията, докато при Дерида от друга страна се вижда повече самоосъзнаване на тези граници и тяхната трансгресия (р. 171-172).

Относно общите заключения на дисертацията трябва да се подчертае една последна бележка на Калфопулос в тази част:

Както Киркегор, така и Дерида, както твърдим, намекуват за сложната връзка между мълчанието и иронията: иронията се нуждае от мълчание, защото в нейния глобален обхват не може да бъде поддържан никакъв абсолютен утвърдителен телос или затваряне, и все пак мълчанието задължава иронията да говори, но в същото време насочва към нея. Някои от тези нови елементи на иронията са свързани и с понятието за Другия. Тези деридиански съображения са в известен смисъл обобщени и разгледани чрез понятието му за призрака, което се превръща в знак за обявяване на етиката на другия - другия не само по отношение на физическата, но и темпорална различност.

(р. 37 в автореферата на английски, с. 44 в автореферата на български, цитирам превода на преводача или преводачката му)

Тази част завършва с изложение на отношението, в което деконструкцията изобщо и в специфичната ѝ употреба при Дерида може да влезе с романтичната ирония (чрез работи на Пол де Ман и Менке).

Четвъртата глава е озаглавена *Заключения*. В нея се прави рекапитулация на най-важните изводи от предходните анализи, като към тях се щрихират потенциите на метафилософската ирония при прилагането ѝ и в други проблеми на философията.

Той обобщава заключенията на последните страници на автореферата и от тях най-важните са:

*Двете понятия - субективност и ирония - не са коекстензивни и за да се изтъкне този факт постулираме съществуването на *Ur-ironie* (първобитна/първична ирония). Пред лицето на подобен постулат, Сократ може би всъщност е използвал иронията, за да отхвърли всякаква самонадеяност на своите съграждани, за да се противопостави на всякакъв вид инструментализация на разума, която би могла да*

го използва за конкретни цели, както е случаят със софистите. Докато те биха използвали всякакви реторични похвати, за да убедят и спечелят спора, Сократ използва реторичния троп на иронията, за да подчертае всъщност невъзможността чрез дискусия да се постигнат философски цели. Той би използвал разума, за да посочи един универсален логос, като се откаже от конкретните дискурси, за да спечели спора. С тази цел, за да достигне върховете на логоса, той трябва да универсализира субективността, на първо място своята собствена. Създалото се впечатление, че романтиците са обвързани със субективността, има два източника: първоначалната им близост с Фихте и позицията на Хегел срещу тях, чиято сянка се усеща и в *Concept of irony* на ранния Киркегор (с. 46 автореферат на български, цитирам превода на преводача).

Другият най-важен, заключителен и обобщаващ извод е преведен съвсем неразбираемо на български на с. 47 от автореферата, затова ще го цитирам от англоезичния:

The philosophical concept of irony can act metaphilosophically because of certain presuppositions that it holds: limit of knowledge and infinite striving for it, necessity of systems but acknowledgment of their historical contingency, use of discursive reason to formulate what we intuit, realism in terms of ontology of nature but acceptance of the subjectivist point of view, need of transcendence towards the absolute but also necessity in remaining within human bounds. To conclude, we can say that the ironic metaphilosophical approach, which comes from Socrates until today, can constitute a fruitful strand of philosophy in the current century.

Гръцкият колега коректно е формулирал най-важните приноси в интерпретациите му, като ги е обобщил в четири точки.

Англоезичният автореферат представя съдържанието на текста на дисертацията цялостно и точно.

Преводът на автореферата на български има съществени недостатъци, но това не е по вина на колегата Калфопулос. На преводача/преводачката не са известни заглавията на български на най-известните произведения на големи мислители. Има някои смислови и много пунктуационни грешки.

Колегата е посочил пет заглавия на публикации. Три от тях са по темата на дисертацията, две от тях са предстоящи.

Най-доброто в дисертацията

В моя прочит най-силните положителни качества на дисертацията са следните: има три впечатляващи задачи, с които колегата се е справил успешно.

Първо, той е писал върху огромен период от историята на европейската философия, с изключение на Средновековието и Ренесанса. Осмислил е философската ирония от раждането ѝ по времето на античните софисти и Сократ, и даже малко преди тях, та до наши съвременници като Рорти и Дерида. Най-важната грижа на колегата заслужава уважение: да се проследи развитието на необходим инструмент за оформянето на идеите и интуициите за него, от зачеването му като пра-ирония в сатиричните драми в античността до най-новите му приложения и метафилософската му употреба в други сфери, напр. в психиатрията.

Второ, колегата е анализирал разнородна общност от автори: образцови философи; драматурзи; романтичните писатели, които ценят фрагмента и краткостта на изразяването; систематични университетски професори като Хегел; скандализиращи фигури като Ницше; талантиливи личности като Киркегор, създали шедеври на философията в изящна литературна форма. В дисертацията са обсъдени десетки автори не само с различни философски склонности и мисловни парадигми, но също така мислители и писатели с напълно несъпоставими начини на самоизразяване: като се започне с драматурга Еврипид и Сократ, който не е писал нищо (с изключение на химн, посветен на Аполон и преразказ на Езопова басня в стихотворна форма) и се завърши с предизвикателствата на най-скорошните деконструктивисти.

Иронията като феномен е изследвана в диалози, драми, поезия, фрагменти, обемни томове с университетски лекции, различни хибридни жанрове на философия в литературни форми.

Трето, колегата се е опитал и е успял да прецени схващанията във всички тях и през обектива на известни по-нови и най-нови теоретици от XX и дори от XXI век.

Препоръки:

1. В съображенията, които изложих по-напред, отбелязах някои композиционни решения, които биха могли да бъдат по-добре ситуирани. Някои от страниците, които изглеждат за мен като отклонения в Глава втора, биха били по-подходящи в Глава трета.
2. В началото на Глава първа би могло да бъде добавено обяснение: какво означава на старогръцки глаголят *εἶρω* и какви са основните значения на съществителното *εἰρωνεία*?
3. Би било добре някъде да бъде споменат и включен Майлс Бърниет с книгата *The Theaetetus of Plato, with a translation of Plato's Theaetetus* by M. J. Levett,

revised by Myles Burnyeat. Indianapolis and Cambridge: Hackett 1990. В нея се обсъжда и проблемът за крайността на знанието, и Сократовата ирония, и отношението на Платон към нея.

Заключение:

Резултатът е отличен. Господин Евангелос Калфопулос е представил текст, свидетелстващ, че напълно заслужава образователната и научна степен ДОКТОР. Ако нашият университет я присъждаше с добавяне на *taxita cum laude*, с най-голяма похвала, щях да предложа и това.

Доц. дн Димка Гичева-Гочева,
30 май 2023